

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 11

**Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету**

Рівне - 2003

4

УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного
редактора **Шевчук Степан Іванович**, кандидат філологічних наук, професор,
директор Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного

університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунаєвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького національного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: *Якимчук О.І., Кузьмич О.О.*

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

– 1993. – № 4. – С.5-11.

15. Франко І.Я. Из секретів поетичної творчості // Збір. творів у 50-ти томах. – Т.35. – С. 412-435.

Резюме

Лингвопоэтика – одна из актуальных проблем современного языкознания. Истории возникновения данного термина, анализу основных элементов поэтической речи, характеристике отдельных средств поэтической выразительности посвящается данная статья.

УДК 81'38+81'373.612.2

Оксана Конера

ПРОБЛЕМА МОВНОСТИЛІСТИЧНОЇ НОРМИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТАФОРИ ПОЕТКАМИ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Вивчення метафори у функціональній ролі показника ідіостилю письменника, поетичного угруповання, мистецького стилю чи літературного покоління належить до числа дискусійних питань сучасної лінгвістики.

Поетична метафора 90-х – неординарне явище в контексті українського мовнокультурного дискурсу, що не отримало належної оцінки й поглибленого опрацювання в мовознавчій науці. Мовна ситуація посттоталітарної епохи характеризувалася віддаленням літературної мови від розмовної стихії, що призвело до своєрідної “інфляції” слова. Так звана мовнокультурна революція кінця ХХ ст. була спричинена тим, що елементи лексики обмеженого функціонування (просторіччя, діалектизми, жаргонізми тощо) набули ідентичного статусу й значення з нормативними одиницями мови, увійшли до складу наскрізних художньо-образних парадигм української поезії 90-х років. Саме часова проекція мовлення досліджуваного періоду в модусі історико-лінгвальних змін дозволяє стежити, як стиль 90-х позначився на мовотворчості поетів, їх індивідуальних пошуках і способах самовираження.

Отже, нагального вивчення потребує проблема зрушень у мовно-естетичних нормах. Невирішеним залишається й питання поетичної інтерпретації дев'яностівцями культурно-мовного надбання в контексті своєї епохи, узгодження норм образного відтворення дійсності з власним світобаченням і світовідчуттям, адже метафоричні вислови не тільки репрезентують художньо-образні смисли, а й функціонують як посередники між життєвим досвідом конкретного індивіда 90-х років і національними нормами поетичного моделювання світу.

Впливова сила художнього слова, що прагне до новаторства і неповторності, ґрунтується на його образності та переносності. Меті небуденного, нетрафаретного висловлення думки підпорядкований аспект формування образних засобів на основі розширення змістового обсягу слова за рахунок виникнення в ньому переносно-образних значень і підсилення експресивних властивостей, тобто метафоризації слова.

Метафора – одне з найцікавіших, багатовимірних явищ нашої мови, погляди на яке дуже різняться. Воно базується на особливих процесах мислення та схильності людини до абстрагування.

Учення про метафору має довгу історію. Першорядного значення надавав їй старогрецький філософ Арістотель у своїй “Поетиці”. Під метафорою він розумів не тільки один із засобів створення словесної краси, але й особливість образного мислення людини. Для нього метафора, – перш за все явище художньої мови, показник і ознака майстерності письменника.

Арістотель розглядав метафору в широкому розумінні слова, тобто відносив до неї й інші

види тропів – порівняння, гіперболу тощо.

Розвиваючи вчення Арістотеля, римський теоретик ораторського мистецтва Квінтіліан у своїх працях доводив, що метафоричний образ більш значний і виразний, ніж те поняття, яке він замінює. Великого значення Квінтіліан надавав метафорам, які “вживаються в сміливому і майже ризикованому значенні, коли ми приписуємо здатність діяти і олюдноємо предмети, позбавлені властивості відчувати” [1: 232]. Квінтіліан виділяв декілька видів метафор: перенесення значення з живих на живі предмети, з неживих на живі або взаємно з одних на інші за тим же принципом, або перенос значення від цілого до частини і від частини до цілого.

Таким чином, ще в античні часи вчені вважали, що процес метафоризації є органічною властивістю художнього мислення.

У вітчизняній науці вчення про метафору бере свої початки з ранніх часів Київської Русі. Зокрема одним з перших навчальних посібників з питань стилістики був поширений на Русі трактат “О образъхъ”, який приписують візантійському вченому IX ст. Георгію Хіробоску (Хуровському). Автор трактату детально розглядає поняття про тропи і фігури, виділяючи серед них не тільки метафору, але й гіперболу, метонімію, синекдоху, алегорію та інші [6: 134].

Серед численних праць з поетичної стилістики пізнішого періоду привертає увагу “Поетика” Митрофана Довгалецького. Автор пам’ятки по-науковому узагальнив те, що до нього було зроблено в галузі вивчення поетичної мови і стилю. За М.Довгалецьким, “метафорою називається перенесення власного значення одного слова на невласне з огляду на певну подібність” [6: 134].

Процес образного мислення безперервно розвивається й удосконалюється. Виникають нові асоціації, нові зіставлення, з’являються в мові нові поняття. Усе це веде до зміни і в мовній структурі метафоричного образу, і в самому вченні про метафору.

У розкритті зв’язків між прямим і переносним значеннями слів О.О.Потебня виходив із переконання, що кожне слово народжується за допомогою образу, і таким чином воно перетворюється в слово – поняття. За О.О.Потебнею, “метафора є перенесення стороннього слова (тобто слова з іншим значенням по відношенню до значення, яке шукаємо): а) або від роду до виду, б) або від виду до роду – синекдоха; в) від виду до виду – метонімія; г) за відповідністю (подібністю) – метафора у вузькому розумінні” [9: 140]. Відокремлення видів метафор О.О.Потебня теж пов’язує з поділом предметів на живі і неживі.

У сучасному мовознавстві існують різні погляди на природу метафори. У ряді праць наголошується на асоціативності метафори. Як зазначає І.К.Білодід, “метафоризація відбувається на основі певних асоціацій. Найчастіше вона спрямовується на створення асоціативної символіки, асоціативної антропоморфізації та асоціативної суміжності” [12: 138].

Багато мовознавців вважають, що лінгвістичну основу утворення метафори становить контекстуальне порушення нормативних лексичних зв’язків, поява лексичних компонентів, що виконують характеризуючу роль, нових ознак за рахунок атмосфери іншої реалії, прямо не названої, і як наслідок – семантична двоплановість, одночасне виявлення, співіснування прямих і переносних значень [7: 39].

В.П.Ковальов у зв’язку з цим зазначає, що мовленнєва метафора характеризується семантичною двоплановістю, яка складається зі взаємодії прямого лексичного значення і додаткового контекстуального змісту. Метафори виникають в умовах “незвичних” для основної семантики слова лексичних зв’язків” [8: 47].

Цю думку підтримує і В.М.Русанівський, який зазначає, що метафора – це найменування, що виникає внаслідок порівняння предметів або явищ за певною ознакою. Без порівняння немає пізнання. Результати пізнавальної роботи людини закріплюються в численних метафоричних значеннях, які розвиваються в словах з конкретно-предметною співвіднесеністю [10: 91].

Присутня в сучасному мовознавстві і тенденція, яка бере свій початок ще з часів Арістотеля, називати метафору скороченим порівнянням тому, що в метафорі в одному слові приховується і образ, і предмет, про який іде мова, зокрема в “Словнику лінгвістичних термінів” за загальною редакцією С.Я.Єрмоленка.

У лінгвістичній літературі існує низка різних принципів виділення метафоричних моделей у лексичному складі мови. Найбільш відомою є класифікація типів метафоричних найменувань, яку вперше чітко виклав Квінтіліан і яка з часом зазнала певної деталізації: це переноси в межах категорій живого і неживого та між цими сферами. С.Ульман, згрупувавши ряд відкритих різними дослідниками закономірностей метафоричного розвитку, виділяє такі напрями:

а) *антропоморфічний* – переноси від людини на людину; б) *зооморфічні*; в) *переноси від конкретного до абстрактного*; г) *синтетичний*; д) *активна метафоризація позначень суспільної сфери*, яка в певний момент є особливо актуальною [5:24].

Сучасні мовознавці вважають “антропонімізацію” природних явищ, тобто приписування живій і неживій природі процесів і дій, пов’язаних з діяльністю людини, з функціонуванням її організму, з подібністю до частин її тіла, до вироблюваних нею предметів і под., помітним явищем у семантичній історії слів. Не менш істотне значення має і зворотний процес: порівняння людини, її дій із явищами, характерними для неживої природи, рослинного і особливо тваринного світу.

Антропометричність – це усвідомлення людиною себе як “міри всіх речей”. Це один із найпоширеніших механізмів формування мовленнєвої картини світу.

Весь метафоричний спектр може виникати у свідомості і втілюватись у найменуваннях тільки тому, що вимірює всі форми буття в масштабі свого досвіду і знання і за своїм образом і подобою.

Індивідуальне творче мовлення є конкретним вираженням літературної мови, його лінгвістична індивідуальність усвідомлюється тільки на фоні загально мовної норми певної історичної епохи. А з другого – індивідуальний стиль письменника як система осмислень багатоманітних можливостей естетичного функціонування мови виявляє її потенційне смислове та емоційне багатство.

На характер естетичного перетворення мови впливає авторська концепція дійсності, оцінка зображуваного, неповторність індивідуального світовідчуття. Авторський художній образ кожного разу постає як органічна єдність об’єктивного (загальномовного) та суб’єктивного.

Поетичної трансформації в умовах художнього контексту зазнає і слово. Як зазначає Г.Винокур, “поетичне слово виростає в реальному слові як його особлива функція, так само як поезія виростає з оточуючого нас світу реальності” [2: 390]. Для того, щоб слово могло виконувати естетичну функцію, воно повинно набути особливого поетичного смислу, перестати бути однозначним.

Проблема індивідуального стилю письменника пов’язана з виділенням того стилістичного ядра, тієї системи засобів вираження, яка незмінно присутня у творах цього автора [4: 91].

Учені виділяють кілька типів моделювання письменниками світу, серед яких особлива роль належить тропам, тобто вживанню слів у переносному, образному значенні. Звичайно, асоціативність та символічне значення поетичного слова теж пов’язані з образним слововживанням, а символ є навіть тропом, однак характеристика слова в системі поетичного тропу становить необхідний аспект аналізу його семантичної структури, розгляду значеннєвої місткості.

Найзвичніші метафори з’явилися ще в період первісної культури, коли людина сприймала всі предмети і явища навколишнього світу і себе в цьому світі образно, “міфологічно”. Метафорі властиві внутрішня активність, ігрове судження, поєднання непоєднуваного, парадоксальність, уміння виявляти схожість між зовні несхожими явищами, тобто здатність охоплювати приховану подібність, контрастність уявлень, “сєнс у безглузді, лаконічність” [11: 31].

Саме метафора є одним із найпоширеніших способів смислотворення на всіх значимих рівнях мовленнєвої структури – на лексичному, синтаксичному і морфемному.

Метафоризація – це процес, який призводить до отримання нового знання про світ у ході його оновлення шляхом використання наявних у мові найменувань.

Неоднозначність прочитань присутня в метафорі, оскільки її основний об'єкт прихований за допоміжним, але обидва вони в кінці кінців створюють єдність – нове значення [3: 46-48].

Неповторна індивідуальність образів, які виникають у метафоричних утвореннях, а також практично необмежене відмінювання слів робить метафоризацію невичерпним джерелом створення експресії.

Значний стилістичний ефект створюють індивідуально-авторські метафори: під пером майстра метафоризуються слова, які в цій ролі швидше сприймаються як семантичні неологізми, бо вживання їх одноразове, неповторюване.

У творенні мовної картини світу поетами 90-х років минулого століття провідне місце займає метафора-оживлення, тобто перенесення ознак предметів, понять і явищ на людину, тварину, рослину або на синтезуючу всі ці ознаки химероїстоту. Відповідно до цього і виділяємо *антропо-, зоо-, ботано-, химероморфні* метафори у віршованій мові досліджуваного періоду.

Антропоморфізацію кваліфікуємо як оживлення предметів, понять і явищ, семема яких збагачується семою “людинототожність”. Антропометафоричні контексти містять ключові слова, які постають як назви активних дій людського індивіда (*брести, бігти, танцювати, ткати, ходити* й под.): “*Життя станцює свій химерний “денс”* (Лідія Мельник, “Диптих”).

Відносно велику групу становлять антропометафори, які характеризують психофізіологічні процеси / стани особистості (*боліти, вірити, дихати, думати, дрімати, сивіти, сміятися, плакати* тощо): “*Дихає в потилицю стіна*” (Віра Балдинюк, “Тебе ізняли тільки-но з жертovníка...”); “*Жовте листя забуло, як йому падати*” (Марина Павленко, “Це не тільки, напевне, для мене”). У даних метафорах відбувається олюднення предметів, явищ природи та абстрактних понять шляхом приписування їм людських психофізіологічних станів.

Характерною рисою процесу метафоризації в дев'яностівців є утворення антропометафоричних образів урбаністичних реалій. Зокрема низку даних метафор зустрічаємо в Оксани Забужко: “*Це місто зсуває сніги // І, розпроставшись, тремке і беззахисне заново вчить ходити*” (Оксана Забужко, “Я – зернин очка солі...”).

На основі реалій міста поетами творяться також персоніфіковані образи: “*Обережно, аби не замурзатись, // він [будиночок] цеглини рідненькі розшукував // і плакав різьбленими віконницями*” (Марина Павленко, “Будинок...”). Образ зруйнованого будинку постає через сприйняття його авторкою як людської особистості з притаманними їй психофізіологічними властивостями: “*плакав*”, “*руки ламаючи*”.

Велика кількість метафор – персоніфікацій пір року та явищ природи вказує на тенденцію до традиційної метафоризації даних образів: “*Підтоптаний липень в човні нудьгував*” (Лідія Мельник, “Останній лист”).

Поетесами обігруються образи у властиво новому ракурсі: “*Зима не витрчала більше сил // Взяла й на білий танець запросила, // а Березень не зваживсь не піти*” (Марина Павленко, “Між весною і літом...”).

На основі притаманних людським особистостям назв активних дій відбувається метафоризація пір року та таких темпоральних одиниць, як місяці, дні тижня: “*П'ятниця... // Через її плече // мій Четвер уже погляда // на Суботу...*” (Марина Павленко, “Райдуга днів”).

Дев'яностівці утворюють персоніфіковані образи через національно-тотожні елементи поведінки українців, унаслідок чого “оживлювані” поняття набувають певних етнічних рис: “*Вітер миться волоссям*” (Анна Біла, “Минає день, прожитий”).

Властивістю поетичної мови є деконструктивістська гра з узуально-стертими метафорами

з метою подолання автоматизму / тиражованості сприймання читачами поетичного висловлення: “Так довго падав сніг... //Нарешті вправ... Убився! //І встати вже не може!” (Неда Неждана, “Сніг”).

Зазнають переосмислення і трансформації також фразеологічно усталені звороти: “П’ятниця// ходить усе з прискоком// і робить усе з прискоком, //бо знає, // що не буває її ніколи сім” (Марина Павленко, “Райдуга днів”).

Авторська метафорика кінця ХХ ст. отримує ознаки авангардного віршування, оскільки містить семи, марковані розмовно-зниженим стилістичним відтінком: “зайшлася б осінь плачем сопливим” (Лідія Мельник, “Вистава з одним антрактом”); “в гості припленталась мрія” (Віра Балдинюк, “А я кричу: для чого нам слова”).

Несподіваним та новаторським роблять власний слововжиток сучасники завдяки поетизації реалій буденного світу через уособлення їх живою істотою: “Кухня готує сварки// засунувши два пальці // у нервову напругу 220В// Кухня ріже очі цибулиним ножем” (Неда Неждана, “Кухня готує сварки...”).

Ключовими словами антропометафор кінця ХХ ст. постають назви-конкретизатори індивідуальних властивостей людини (сивий, п’яний, сумний, босий, вагітна тощо): “Мить, що вагітна Вічністю, спинись” (Горкуша Оксана, “Про дерево”).

Ознакою ідіостилю 90-х є зниження традиційно -“високого” щабля поезії, утворення метафоричних образів у руслі сучасної естетики: “Миска з неголеними абрикосами” (Віра Балдинюк, “Хитка дипломатія кухонь”).

Прикметною рисою української поезії 90-х років ХХ ст. є іронічне сприйняття штампів минулої доби: “Київ – місто-герой //А я – його героїня //То ж у нас син – героїн” (Неда Неждана, “Героїчне”).

Для сучасної стилістики бомжування стає моделлю свідомості, самоідентифікацією: “Я бог знає яке потерча// бомж небесних вокзалів // кав’ярень брунатний янгол” (Лідія Мельник, “Вистава з одним антрактом”). Стилістика бомж – свідомості репрезентується лексемою ніхто: “Я ніхто// Я нізвідки// Я тут взагалі не живу” (Лідія Мельник, “Майже епітафія”).

Систему ключових слів антропометафоричних контекстів доповнюють назви частин тіла, внутрішніх органів людини (очі, серце, долоня, кров, рука, губи, плечі та ін.): “Вени століття розрізані// Інфляції кров паперова” (Неда Неждана, “Можете говорити різне”).

Явища природи, рослинний світ людини ототожнюються завдяки метафоричному виділенню в них назв частин тіла: “...Німого дерева з печальними очами” (Оксана Забужко, “Цей чоловік”).

Зустрічаються назви частин людського організму і в метафоричних образах міста та його реалій: “Вулиця ніяк не може стулити губ” (Неда Неждана, “Вулиця”).

Лексема кров є стрижневою в деяких антропометафоризованих образах явищ природи та абстрактних понять: “Земля йому з-під коліс кровить” (Оксана Забужко, “Пророцтво Нострадамуса”).

Явищам і поняттям приписується властивість смерті: “Коли помре торішній сніг// котрий тебе образив” (Лідія Мельник, “Вистава з одним антрактом”). Ця властивість переважно виражається словом “конати”, що засвідчує тенденцію дев’яностівців до вживання семантично-зниженої лексики: “У ліжку під ковдрою день непомітно конав” (Віра Балдинюк, “Зі стін попадають лимонні кахлі...”).

Окрему групу ключових слів становлять назви хвороб та ушкоджень тіла (кашель, шрам, зморшка та ін.): “...Зморшки зім’ятої постелі” (Неда Неждана, “Дім, який збудував хтось”); а також назви хворобливих станів людської істоти (кашляти, хворіти, конати тощо): “Будильничок малий на підвіконні охрип.// Напевне час у ньому простудився” (Марина Павленко, “Сьогодні

отримала першу платню...”).

Для створення антропометафоричних образів поети 90-х років ХХ ст. широко застосовують церковно-обрядову лексику: “Розбиті статуї щось в Бога молять ницьма” (Оксана Забужко, “Чоловік – будівля”); “Щоби мої вуста// Благословляли кожен задум твоїй” (Анна Біла, “Пастораль”).

Антропоморфізації зазнають у поетичному мовленні дев’яностівців предмети і явища через надання їм ознак зовнішнього вигляду (одягу) людини: “Фіалка придбала нове фіолетове платтячко” (Марина Павленко, “На кону розкопаного амфітеатру”).

Специфічну групу складають метафоричні переосмислення висловів, що ґрунтуються на власне людському самоозначенні (сміятися на кутні/ спочатку було слово/ сходити з розуму і под.): “У руку сонце а не сон// У ногу з вітром а не з часом” (Неда Неждана, “...У руку сонце а не сон...”).

Зооморфізація охоплює оживлення абстрактно-філософських категорій, предметів і явищ, семема яких збагачується семою “тотожний тварині, птахові, рибі тощо” й містить ключові слова – назви динамічної сфери життя тварин (літати, повзати та ін.): “Крізь квартиру залазить до хати// Чудернацька пора – невесна” (Віра Балдинюк, “Чуюся нецке – жовтим, єхидним”).

Зооморфізація відбувається, коли предмети, явища природи наділяються властивостями тварин: “Тільки вікна відлетіли// І небо чомусь не хоче// вити гнізд в очах” (Неда Неждана, “Облетіла білизна пелюстками”).

Ключовими словами постають назви звуковимови тварин (вити, скавчати, муркотіти тощо): “Десятки дверей скавчуть раз за разом” (Марина Павленко, “Ой, зачиняйте квартиру!”).

З-поміж ключових слів зооморфних метафор виокремлюються зооназви (птаха, гадюка, кіт, навук, їжак, звір, риба тощо): “Твої руки дельфіни у сітці волосся” (Неда Неждана, “Ми належимо темені”).

Метафоричний образ серця твориться поетами 90-х років ХХ ст. як традиційними засобами метафоризації “серце – червоний птах”, так і новаторськими: “Я ж не можу випустити на волю червоного птаха, що б’ється головою об ребра” (Неда Неждана, “Я не можу випустити на волю червоного птаха”).

Зооморфізуються за допомогою зооназв різноманітні поняття й явища: “Малим Оленятком // чорнооко поблискує ранок до мене” (Марина Павленко, “Ще вчора ж ніби цвіт шукала тут”).

Засобами зооморфізації виступають назви нерахованих сукупностей тварин (табун, отара тощо): “самих лише примірок цілий рій” (Марина Павленко, “Коли дороги перейшли у сни”).

Для творення зооморфізованих образів широко застосовуються слова на позначення частин тіла тварин (хвіст, лапа, копито та ін.): “Рука, тебе знімаючи з гачка, // тримала за зябра просто і жорстоко” (Наталка Білоцерківець, “Сухішає, витончується шкіра”).

Активно продукується у творах поетів 90-х років і лексема крило: “Страшна притлумлена можуть// Страшна іржа ту міць покрила// А ми могли б такими бути!..// Та не ростуть крізь сало крила” (Віра Балдинюк, “Історія народження”). Мовці 90-х адаптують традиційний поетизм української віршованої мови крила в постмодерністському руслі через метафору-іронію, утверджуючи на мовно-художній палітрі кінця ХХ ст. реалію буденного світу сало як псевдонаціональний знак української лінгвокультури, унаслідок чого по-новітньому сприймається контрастність цілісного образу сало (тіло) – низ; крила (душа) – верх.

У поезії 90-х років зустрічаються метафоричні структури, що поєднують декілька груп ключових слів-зоонімів: “Сон приходить у двері а сонце у вікна// заповзає у вуха вужем звуку// треться об вії котом кольору// забігає у ніс зайцем запаху” (Неда Неждана, “Дівчинка спить на сходинках свого тіла”).

Ботаноморфізація постає як оживлення предметів, понять і явищ, семема яких збагачується семою “тотожний рослині”. До складу метафор з рослинною семантикою входять ключові слова – назви сфери біологічного існування рослин (*в’янути, опадати, вростати* тощо): “*Твої очі вростають в мою печаль*” (Віра Балдинюк, “Ти знову поруч, знову біля мене...”).

У багатьох ботаноморфізованих метафорах опорною виступає лексема на означення “цвітіння, розквітання”: “*руки вчительські всю осінь, весну й зиму// Чорнилом фіолетово цвітуть*” (Марина Павленко, “Серед людної вулиці”).

Поети 90-х років часто застосовують слова-назви сфери біологічного існування рослин на позначення внутрішніх станів людського індивіда: “*Проростати у тиші крізь себе*” (Оксана Забужко, “Блазень співає”).

Ботаноморфізації зазнають також явища буденного світу: “*десь досягають незаймані нами квартали*” (Лідія Мельник, “Вистава з одним антрактом”).

Ключовими постають також назви дій, що пов’язані з рослинами (*сіяти, обривати* і под.): “*Камінь орю, камінь сію, камінь жну*” (Марина Павленко, “На кону розкопаного амфітеатру”).

Назви-конкретизатори індивідуальних властивостей рослин (*зів’ялий, гіллястий, листяний*) теж уходять до складу ботаноморфних метафор: “*Пелюсткова шкіра блондинки*” (Оксана Забужко, “Портрет К.М.Грушевської в юності”); “*прив’ялий запах холоду// вільної волі самотнього*” (Неда Неждана, “Поема про каву”).

Назви рослин уходять до складу метафоричних образів слова, поезії: “*В голові – густий спорш// П’яночух рим і триєдиних терцій*” (Віра Балдинюк, “Як горохом об стіну”).

Мовний стиль поетів 90-х характеризується нігілістичною позицією щодо традиційної рослинної символіки: “*Столітня осінь// Вулики і мед//Калина. Самогонка із калини*” (Марина Павленко, “Сонет безіменних квітів”).

Дев’яностівці утверджують новітній знак в українській лінгвокультурі – *кульбабу*: “*Я – кульбаба*” (Марина Павленко, “Я – кульбаба...”); “*країна сонячної Кульбабі*” (Лідія Мельник, “Реанімаційний диптих”).

Дане явище можна потрактувати, як прагнення поетів 90-х до розширення та збагачення поетичного мовлення новими метафоричними зразками.

Для творення ботаноморфних метафор продуктивною є лексема *пелюстка*: “*...каструлі, сковорідки, віник// і пелюшки// – пелюстки буднів*” (Віра Балдинюк, “Історія народження”); “*Облетіла білизна пелюстками// і я вже не квітка*” (Неда Неждана, “Облетіла білизна пелюстками”).

Синтезовані ботанометафоричні структури утворюються шляхом поєднання декількох індивідуальних назв ознак та властивостей рослин: “*він яблуко причасть достиглого мовчання// він жовта алича не струшеного жалю*” (Лідія Мельник, “Майже епітафія”).

Образ світового дерева (*гілки – небесне царство, стовбур – Земля, корінь – підземне царство*) відбиває культ рослинного світу, сакральну енергетику міфопоетичного світогляду дев’яностівців: “*я тільки пагін із дерева Страшного Суду!*” (Анна Біла, “Розпинання Христа. Усічення часу...”).

Неординарно інтерпретуються в ідіостилі поетів кінця ХХ ст. усталені звороти з компонентами-ботанонімами: “*А людина вресити пустила коріння*” (Віра Балдинюк, “Прощання з квартирою”).

Химероморфізація виявляється через оживлення предметів, понять, явищ, семема яких одночасно збагачується інтегрованою семою “*тотожний людині, тварині, рослині*”: “*Гоїть голка голосу// вишиває шинель беззахисного кольору*” (Неда Неждана, “Рок – імпровізація”).

Поетами 90-х років продукуються химерометафори, які створюють інтегрований образ тваринолюдини: “*Думка – жабка збиває масло в тягучім коктейлі жаргонів*” (Оксана Забужко,

“Місячне”).

У поезії досліджуваного періоду зустрічаються персоніфіковані химероморфні образи, у яких антропоморфізація поєднується з ботаноморфізацією: *“закохана весна обцілувала пролісками ліс”* (Віра Балдинюк, “Господь проводжав діточок із Едемського саду”).

Побудова мовної картини світу 90-х за допомогою химерометафор відбиває тенденцію до ускладненої метафорики, що будується на парадоксальних асоціативних механізмах, засвідчує високі розумово-інтелектуальні здібності адресантів мовнопоетичної комунікації кінця ХХ ст.

Особливості метафоризації у віршованій мові 90-х років ХХ ст. ми з'ясовували за допомогою встановлення груп ключових слів, що входять до метафоричних контекстів (*назви речовин та матеріалів; назви посуду; назви одягу та текстильних виробів; назви геометричних понять; назви явищ природи* та ін.)

Поети кінця ХХ ст. творять індивідуальні метафори, використовуючи назви посуду: *“Іржання повнить глеци вух”* (Неда Неждана, “Подорож сновиди по ринві”).

Близько до попередньої групи метафор стоять метафори з використанням назв їжі / страв: *“чорне повидло ефіру”* (Оксана Забужко, “Пробудження”).

Широко вживаються поетами слова на позначення напоїв: *“Я розсипаю чорну каву ночі // наливаю воду слів // кладу цукор тебе // і розбовтую довгими руками”* (Неда Неждана, “Поема про каву”).

Рідше зустрічаються слова на позначення лікарських препаратів: *“Я собі пропишу вітамін дощу // і гірку мікстуру спротиву”* (Лідія Мельник, “Реанімаційний диптих”).

Окрему групу становлять метафори, що містять у собі слова-назви речовин та матеріалів: *“спалахом магнію зблисне хвилина ця”* (Оксана Забужко, “Погляд знадвору”).

Нерідко зустрічаються слова на позначення грошових одиниць: *“Ми монетками слів напихаємо власні охлялі уми”* (Оксана Забужко, “Погляд знадвору”).

Слова на позначення речовин і матеріалів уходять до складу метафор, що мають стосунок до розуму людини, мислительних операцій: *“Ударяючись, думка об думку металом услід проскрегоче”* (Оксана Забужко, “Не чекала. Не вміла”).

Серед ключових назв у метафористиці 90-х років ХХ ст. чільне місце займають слова на позначення предметів побуту: *“Очі розкрились двома парасолями”* (Віра Балдинюк, “Кажуть, як поряд померлий...”); *“Ти – тіло, втиснуте боком в розбухлу валізку автобуса”* (Оксана Забужко, “Автостоп”).

Групу оригінальних метафор становлять образи з назвами геометричних понять: *“У замкненому колі заборон”* (Лідія Мельник, “Дивно, сливе незбагнено”).

Поетами 90-х років ХХ ст. творяться образи на основі метафоризованого предиката. Особливо велика кількість метафор має у своєму складі предикат на позначення властивостей води: *“І крізь тебе тече, твою плоть розриваючи, шенім”* (Оксана Забужко, “Дискотека. Повільний танець”).

Поетами 90-х років активно продукуються метафори з використанням лексем на позначення дій і процесів, таких як *клеїти, читати, писати, ткати* та ін.: *“... А потім якось склеїти себе з двох половинок”* (Неда Неждана, “Бути жінкою – це дуже просто”).

Велику групу метафор становлять утворення з використанням назв складових частин будівлі (*коридор, вікно, сходи*): *“Та наглухо замуровано вихід в “учора” і “завтра””* (Оксана Забужко, “Пророцтва Нострадамуса”).

Українська поезія 90-х засвідчила тенденцію до надмірної зосередженості на сучасності, переважанні семантики тексту термінологічною лексикою, поняттями і витворами модерного життя, наскрізними образами, що характеризують нинішню епоху: *“Реанімація душі”* (Горкуша Оксана, “Реанімація слова”); *“...іде девальвація слова”* (Оксана Забужко, “Скерцо”).

Опредмечування в метафорі 90-х набуває парадоксальних характеристик, які відбивають незвичний погляд авторів кінця ХХ ст., специфічну їм художню мову: “Я піднімаюсь до вершини дна // І падаю в провалля висі” (Оксана Горкуша, “Зазирни в мої очі осінні”).

Поетична мова авторів досліджуваного періоду характеризується особливими, естетично мотивованими мовно-виражальними засобами. Метафоричні структури найповніше відображають механізм оновлення лексичної семантики слова. Це сприяє наданню поетичному тексту динамічного характеру, варіативності його сприйняття адресатом.

Метафора (мова новизни) несе в собі креативно-пізнавальні можливості й функціонує, як засіб лінгвального осмислення та репрезентації нової інформації, а отже, як засіб комунікації, у процесі якого відбувається пізнання людиною навколишнього і внутрішнього духовного світу.

Оказіонально-метафоричні нововведення кінця ХХ ст. відбивають концептуально-світоглядні позиції дев'яностівців, специфіку поетичного таланту, індивідуальний стиль та особливості мислення авторів через художньо-образні парадигми, стрижневими елементами яких є ключові слова, здебільшого назви явищ природи, релігійних та хронологічних понять, урбаністичних реалій, наскрізних понять, що визначають епоху кінця ХХ ст.

Новітніми зрушеннями в семантиці поетичної мови 90-х років ХХ ст. є семантична ускладненість метафор, що набуває ознак парадоксальності, антипоетичності, неестетичності метафоричних висловів; зневажливо-епатажне, іронічне ставлення до традицій українського віршування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античні теорії мови і стилю. – Санкт-Петербург: 1996. – 362 с.
2. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. – М.: 1959. – С.390-410.
3. Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое/ Метафора в языке и тексте. – М.: 1988. – С.11-26.
4. Грабовська З. Багатогранність мовної метафори // Українська мова і література в школі. – К.: 1997. – №12. – С.8.
5. Григорьев В.П. Поэтика слова. – М.: 1979. – 87 с.
6. Єрмоленко С.Я. Мова і час. – К.: 1977. – 236 с.
7. Калашник В.С. Особливості слововживання в українській поетичній мові: Навч. посібник. – Харків: 1985. – 67 с.
8. Ковальов В.П. Виразальні засоби українського художнього мовлення. – Херсон: 1991. – 72 с.
9. Потебня О.О. Эстетика і поетика слова. – К.: 1985. – 457 с.
10. Русанівський В.М. Мова в нашому житті. – К.: 1989. – 112 с.
11. Русанівський В.М. Семантична глибина слова // Мовознавство. – К.:1991. – №2. – С.3-7.
12. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / За ред. І.К.Білодіда. – К.: 1983. – 454 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Балдинюк Віра. Крамничка вживаних речей: Вірші. – К.: Смолоскип, 1999. – 68 с.
2. Біла Анна. Pas de chatte: Поезії. – Донецьк: 2001. – 84 с.
3. Білоцерківець Наталка. Алергія. – К.: 1999. – 60 с.
4. Горкуша Оксана. Коло вікна: Збірка віршів. – К.: 1995. – 101 с.
5. Забужко Оксана. Диригент останньої свічки: Поезії.-К.:1990.– 143 с.
6. Неждана Неда. Котивишня: Збірка віршів. – К.: 1996. – 108 с.
7. Мельник Лідія. Вистава з одним антрактом. – Париж-Львів-Цвікау: Зерна, 1997. – 27 с.
8. Павленко Марина. Чар – папороть: Поезія. – Львів: 2002. – 142 с.

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена питанням інтерпретації метафори поетками 90-х років ХХ ст., вивченню її у функціональній ролі показника ідіостилю письменників.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена вопросам интерпретации метафоры поэтессами 90-х годов ХХ ст., изучению ее в функциональной роли показателя идиостиля писателей.

УДК 811.112.2 - 112'373.7

*Віра Школяренко***ДИНАМІЧНІ АСПЕКТИ ФРАЗОТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ КОМПОНЕНТІВ
ФРАЗЕОЛОГІЗМУ**

Важливою характеристикою фразеологічного складу мови є загальна міра фразеотворчої активності компонентів (середня кількість фразеологічних одиниць (ФО), утворених з участю одного повнозначного компонента). У зв'язку з цим особливий інтерес у рамках нашого дослідження викликає вивчення змін у складі активних у фразеотворчому відношенні компонентів у процесі розвитку фразеологічного складу сучасної німецької мови.

У нашому дослідженні здійснюється спроба діахронічного аналізу фразеологічного складу німецької мови в межах останніх двох століть, тобто в період існування сучасної німецької літературної мови. У роботі виділяються три синхронних зрізи, які підлягають діахронічному аналізу: 1) кінець XVIII - початок XIX ст., 2) середина - кінець XIX ст., 3) кінець XX ст. Виділення саме цих часових зрізів пояснюється такими причинами: 1) становлення та розвиток німецької фразеології в XIX столітті є цікавим з точки зору завершеності на той час формування німецької національної літературної мови; значні зміни в суспільному та економічному розвитку Німеччини протягом XIX-XX століть активізували появу нових фразеологічних одиниць; 2) особливого значення набуває вивчення розвитку фразеології сучасної німецької мови відповідно до періодизації її історії з 1650 року до теперішнього часу.

Матеріалом дослідження служать ФО, які вибрані з тлумачних словників XIX століття та з лексикографічних джерел кінця XX століття. Для верифікації мовних фактів ми використовуємо тлумачні словники німецької мови: словник Й.Г.Кампе [5], словник К.В.Вандера [8], словники серії „Duden“ за редакцією Г.Дроздовського [6, 7].

Слідом за А.Д.Райхштейном ми розрізняємо високочастотні, середньочастотні та низькочастотні фразеологічні компоненти (ФК), межа між якими приймається умовно: низькочастотні компоненти наявні в 1-5 ФО, середньочастотні в 6-20 ФО, високочастотні в більш ніж 20 ФО [3: 92].

Подвійний антропоцентризм фразеології виявляється у використанні частотних компонентів ФО слів, які позначають частини тіла людини, а також навколишнє середовище. Серед 23 частотних та середньочастотних лексем у складі ФО початку XIX століття нараховується 13 лексичних соматизмів. За даними словника серії Duden серед 73 середньочастотних і високочастотних ФК нараховується 21 лексичний соматизм. Причини такої високої продуктивності лексем-соматизмів як компонентів ФО ми бачимо в прозорості образів, експресивності та надійній декодованості створених на їхній основі ФО. Кількість високочастотних та середньочастотних ФК збільшилася в три рази, що свідчить про регулярність процесів фразеотворення. Це свідчить про збільшення в процесі розвитку ступеня регулярності фразеологічного складу сучасної

ЗМІСТ

Розділ I. Граматична будова мови. Проблеми синтаксису	
<i>Шульжук К.Ф.</i> До питання про еквіваленти речення	3
<i>Федчук Л.І.</i> До питання про типологію предикативних одиниць.....	7
<i>Степаненко М.І.</i> Семантична структура, формально-граматична будова і функціональні можливості речень із локативно-транзитивним типом детермінації.....	14
<i>Шкарбан Т.М.</i> Про довжину предикативних одиниць у структурі складних конструкцій з однорідною супідрядністю	20
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксична норма як лінгвістична проблема.....	24
<i>Давнюк С.В.</i> Вивчення багатоконпонентних сурядно-підрядних речень: формально-граматичний аспект	27
<i>Жагальяк І.М.</i> Комунікативні моделі зі звуконаслідувальними словами та їх семантичні експоненти	31
<i>Шульжук Н.В.</i> Репліка як компонент діалогічної єдності	36
<i>Щербачук Н.П.</i> Адвербальні синтаксеми в семантично ускладненому простому реченні діалогічного мовлення	39
<i>Сербіна Т.Г.</i> Прийоми використання прецедентних текстів у газетних заголовках	44
Розділ II. Морфологічний рівень мовної системи	
<i>Мединська Н.М.</i> Лексико-семантична група дистрибутивних дієслів активної дії	49
<i>Куликова В.Г.</i> Мовні засоби відтворення спонування в українській мові	54
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена.....	58
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології та лексикографії	
<i>Вокальчук Г.М.</i> Складні випадки лексикографічного опису індивідуально-авторських новотворів	63
<i>Гаврилюк Н.В.</i> Емпірійні індивідуально-авторські прикметники у творчості неокласиків.....	69
<i>Дуденко О.В.</i> Паремії: знаки чи символи?	73
<i>Кірілкова Н.В.</i> Українська символіка в поемах Ліни Костенко.....	78
<i>Будз І. Ф.</i> Роль “кольорових” компонентів фразем як етнографічних та національно-культурних маркерів	80
<i>Крижанська О.М.</i> Джерела збагачення української колірної лексики	84
<i>Степанова О.І.</i> Лінгвопоетика як об'єкт мовознавчого дослідження	93
<i>Копера О.С.</i> Проблема мовностилістичної норми використання метафори поетками 90-х років ХХ століття.....	98
<i>Школяренко В.І.</i> Динамічні аспекти фразотворчої активності компонентів фразеологізму.....	106
Розділ IV. Системні питання лінгвогеографії	
<i>Євтушок О.М.</i> Питання системного дослідження лексики західнополіського діалекту. Явище полісемії.....	110
<i>Мазяр В.М.</i> Структура і семантика лексики ткацтва у західнополіських говірках	

української мови.....	115
<i>Демешко І.М.</i> Топонімізація основ типів поселень північно-східного Полісся....	120
Розділ V. Мовознавство і школа	
<i>Хом'як І.М.</i> Питання орфографії в програмах із рідної мови	128
<i>Ковальчук Н.П.</i> Лінгвістичні принципи української пунктуації.....	133
<i>Шевчук Т.Б.</i> Робота зі словами родо-видової семантики на початковому етапі навчання української мови	138
<i>Петрук О.М.</i> Реалізація принципу функціональності в навчанні рідної мови як лінгводидактична проблема	144
<i>Антончук О.М.</i> Ефективність методу вправ на уроках вивчення орфографії.....	147
Рецензії	
<i>Хмель В. А.</i> До вивчення фольклору регіонів України. Рецензія на працю доктора філологічних наук, професора Романа Кирчіва “Із фольклорних регіонів України: нариси й статті”	150
Відомості про авторів	156

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 11

Упорядкування та наукове редагування
*Олександри Якимчук,
Оксани Кузьмич*

Макет та комп'ютерна верстка *Вікторії Кравчук*

Обкладинка *Олексія Литвина*

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.)

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра української мови, тел. 26-17-79
вул. Остафова, 31

Підписано до друку 26.09.2003. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк. 19, 0. Наклад 200 прим. Зам. № 29/1

Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 11. – Рівне: РДГУ, 2003. – 155 с.

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

ISBN 966-72-81-04-9

ББК 81
УДК 811.161.2